

Teori ve Pratikte Tazminat¹

I. TAZMİNATIN ANLAMİ VE AMAÇLARI²

A. Uluslararası Hukuk Tarafından Tanınan Bir Hak

Birleşmiş Milletler Uluslararası İnsan Hakları Hukuku ve Savaş Hukukunun Ciddi İhlalleri Durumunda Telafi ve Tazminat Hakkına Dair Temel ve Yol Gösterici İlkeleri'ne göre bu ihlallere maruz kalmış kişiler, uğradıkları zararın gerektirdiği ölçüde tazminat talep etme hakkına sahiptir.³ Bu tazminat; yerine koyma, zarar tazmini, zihinsel ve fiziksel rehabilitasyon ile sosyal statünün geri kazandırılmasından oluşur. Hakikatin ortaya çıkarılması, suçluların cezalandırılması ve sürmekte olan hak ihlallerinin önüne geçilmesi gibi adımlar da mağdurların durumunun iyileştirilmesine katkıda bulunacaktır. Tazminatın bir başka önemli unsuru da geçmişte yaşananların tekrarının önlenmesidir; zira bu yöndeki çabalar, tazminatın boş bir vaat ya da geçici bir çözüm önerisi olmadığı konusunda mağdurları temin edecektir.

Kitlesel veya sistematik hak ihlallerini takip eden süreçte anlamlı bir tazminat programının hayata geçirilmesi zor olabilir. Mağdur sayısı çok yüksek olabilir. Verilen zarar yıkıcı ve geri dönüşü olmayan boyutlara ulaşmış; etkileri hem bireysel hem de toplu düzeyde hissedilmiş ve mağdurların yanı sıra toplumun bütününe etkileyecek uzun vadeli olumsuzluklar doğurmuş olabilir. İnsan hakları ve insancıl hukuk ihlalleri istisna olmaktan çıkıp kabul edilen düzen haline gelmiş olabilir. Bu hakları savunması gereken kurumlar veya kişiler- mahkemeler veya bazı toplumlarda anlaşmazlıklarla çözmekle yükümlü sayılan geleneksel liderler- ihlallerin yoğunluğu nedeniyle işlevini yerine getiremez hale gelmiş, çatışma sürecinde ortadan kaldırılmış veya siyasi müdahale sonucunda görevlerini kötüye kullanmaya başlamış olabilirler.⁴ Bu şartlar altında; zarar görmüş grupların

¹ Bu makale ICTJ Tazminat Birimi Başkanı Lisa Magarrell tarafından diğer birim çalışanları Ruben Carranza, Cristian Correa ve Virginie Ladisch'in katkılarıyla yazılmıştır. Türkçe'ye birim stajyeri Zeyneb Gültekin tarafından çevrilmiştir. Daha fazla bilgi için: www.ictj.org

² Ç.N. Tazminat (reparations); zararların telafi edilmesi için kullanılan çeşitli yöntemleri - yerine koyma (restitution), maddi tazminat (compensation), rehabilitasyon, tatmin (satisfaction) ve bir daha tekrarlanmama garantisi (guarantees of non-repetition)- kapsayan genel bir kavramdır. Yerine koyma, hak ihlali ortaya çıkmadan önceki durumu mümkün olduğunca yeniden sağlamaya çalışır. Maddi tazminat, hak ihlallerinin yol açtığı maddi zararlarla ilgili olarak kullanılır. Rehabilitasyon; yasal, tıbbi, psikolojik ve diğer alanlarda verilecek hizmetleri içerir. Tatmin ve bir daha tekrarlanmama garantisi ise hak ihlallerinin gelecekte tekrarlanmaması için alınacak önlemlerden oluşur. Hayner, Priscilla B., "Unspeakable Truths: Confronting State Terror and Atrocity" Routledge, 2001. sayfa 171.

³ BM Genel Kurulu'nda 60/147 nolu karar olarak 16 Aralık 2005 tarihinde onaylanmıştır. <http://www.ohchr.org/english/law/remedy.htm>. 27 Ağustos 2007 tarihinde ulaşıldı.

⁴ Genel bilgi için Pablo de Greiff tarafından derlenmiş olan *The Handbook of Reparations* kitabının "Justice and Reparations" (Pablo de Greiff) bölümüne bakılabilir. Oxford: Oxford University Press: 2006

tümüne yarar sağlayabilecek kapsamlı politikalar üretilmesi, her bir hak ihlalini mahkemeye taşıyıp kendi içinde değerlendiren sınırlı bir yaklaşımdan daha etkili olacaktır.

Uluslararası hukukta tazminat sağlamanın bir yükümlülük olduğu kabul edilmiştir. Ancak pratikte bu sorumluluğun nasıl yerine getirilmesi gerektiği yeterince net değildir. Bu belirsizlik nedeniyle kitlesel hak ihlalleri durumunda bu hukuki yükümlülüğün içinin nasıl doldurulacağı sorusu daha da önemli hale gelmektedir.

B. Geçiş Döneminde Adaletin Önemli bir Unsuru Olarak Tazminat

Tazminat, geçiş döneminde adaletin sağlanmasına yönelik diğer yaklaşımların vazgeçilmez bir unsurudur. Zira çiğnenen hakları, maruz kalınan zarar ve haksız muameleyi onarmayı amaçlayan tazminat, doğrudan doğruya mağdurların ihtiyaçlarına yöneliktir. Bu noktada, tazminatın tek seferlik bir yardım gibi düzenlenmemesine özellikle dikkat edilmelidir. Tazminat programları, mağdurları sadece mağdur olmaktan çıkarıp hak sahibi konumuna getirmeyi amaçlamalı ve de tam da bu nedenle tazminat almaları gerektiği görüşünü yansıtmalıdır. Tazminat geçmişteki hak ihlalleri, devletin bunların oluşumundaki rolü ve bu ihlallerin halen yaşanmakta olan etkilerinin kabul edilmesi ve çözülmesi açısından da büyük rol oynar. Mağdurlar, öncelikle yaşadıkları acıların ve uğradıkları zararın içinde yaşadıkları toplum tarafından kabul görmesini beklerler. Ancak tazminatın en önemli unsurlarından biri olarak atfedilen genel kabul çoğu zaman gerçekleşmemektedir.

Mağdurların ihtiyaçları, bir çatışmanın sonlandırılması için yapılan görüşmelerde ve çatışma sonrasında belirlenen gündem maddelerinde genellikle öncelikli olarak ele alınmaz: Çatışmadan zarar gören kişiler, görüşmenin tarafları olarak masaya oturan grupların siyasi ağırlığından yoksundurlar. Bunun yanı sıra, istikrarın sağlanmasına engel oluşturmadıkları düşünülür. Ne var ki, mağdurların ve haklarının çatışma sonrasında öncelikli olarak ele alınan konulara dahil edilmesi, devlete uzun vadede tekrar güven duyulmasını sağlayacak, aynı zamanda devletin insan haklarının korunmasını artık bir sorumluluk olarak gördüğünün ve bu yeni süreçte mağdurların da söz sahibi olacağının açık bir göstergesi olacaktır. Zarar gören kimselerin ihtiyaçlarına çözüm aranması, etik ve hukuki açıdan olduğu kadar stratejik olarak da değer taşır. Çünkü bu süreç uzun vadede olumlu siyasal etkiler yaratacak ve kalıcı bir barışa katkıda bulunacaktır; bu iki nokta da tazminat politikalarının başlıca amaçları arasında yer alır.

Geçiş döneminde adaleti amaçlayan yaklaşımların önemli bir unsuru olan tazminat, diğer girişimlerle (hakikatin araştırılması, kurumsal reform, suçlulara hesap verme yükümlülüğü getiren mekanizmalar, kaybedilenleri anma törenleri düzenlenmesi veya onlar için anıtlar inşa edilmesi)

birlikte hayata geçirildiğinde çok daha etkili olacaktır. Tazminat projeleri bu tamamlayıcı yaklaşımlardan bağımsız olarak ortaya konduğu takdirde istenmeyen sonuçlar doğurabilir. Örneğin, geçmişte yaşanan hak ihlallerinin araştırılması boyutundan yoksun bir tazminat programı, mağdurların susturulmasını amaçlıyormuş gibi algılanabilir ve bu nedenle hem mağdurların güvenini kırabilir, hem de yaşanan haksızlıkların inkârının önünü açabilir. Aynı şekilde, kurumsal reform gibi gelecekteki hak ihlallerini önleyici düzenlemelerin yokluğu, tazminatın ciddiye alınmamasına yol açacak ve yaşananların bir daha tekrarlanmayacağına dair verilen sözü geçersiz kılacaktır. Suçluların etkili bir şekilde cezalandırılmaması da mağdurları, hakları olan tazminattan yararlanabilmek için yine hakları olan adaletten vazgeçmeleri gerektiği sonucuna götürecektir.

Tazminat programları doğrudan doğruya mağdurların içinde buldukları durumu değiştirmeyi amaçladığından; geçiş döneminde adaleti sağlamaya yönelik diğer girişimler tazminat unsurundan yoksun oldukları takdirde daha az etkili olacaklardır. Her ne kadar önemli olsalar da bu diğer yaklaşımların başlıca hedefi mağdur bırakılmış kişi ve toplulukların özel ihtiyaçlarının karşılanması değildir. Bu, toplum tarafından genel kabul görmeye yönelik somut adımlarla birlikte tazminatın kapsamına girmektedir. Tazminat programları, hem insan haklarının öncelikli bir sorumluluk haline gelmesiyle toplum içinde tekrar güvenin oluşması, hem de uğranılan zararların telafi edilmesine büyük katkıda bulunabilir. Mağdurlara tazminat aracılığıyla bir gelecek sunulması yaşanan acıları biraz olsun hafifletebileceği gibi mağdurların adalet ihtiyacının doğrudan karşılanmasını da sağlar.

C. Tazminat ve yeniden yapılandırma stratejileri

Geçiş döneminde adalete yönelik diğer yaklaşımlar gibi tazminat da yeniden yapılandırma çalışmalarından ayrı olarak anlaşılmalı ve bu şekilde hazırlanmamalı, teoride ve pratikte daha geniş bir gündemin parçası olarak ele alınmalıdır. Çatışma sonrası öncelikler genel olarak barışın sağlanması, yeniden yapılandırma, sosyal yardım ve ulus-devlet olma sürecinden oluşur. Amaçları ve içeriği farklı özellikler taşıyan tazminat programları daha geniş bir gündemin parçası olmadıkları sürece, hem mağdurlar hem de toplumun geneli diğer birçok temel hakkından mahrum kalacaktır. Barınma, su ve eğitim gibi temel sosyo-ekonomik hakların tazminat kapsamında değil; ayrı bir hak grubunda yer almaları mağdurlar veya toplumun geneli için daha az önemli oldukları anlamına gelmez. Çatışma sonrası dönemlerde sosyal, ekonomik, medeni ve siyasi haklardan yararlanılabilmesi için gerekli koşulların sağlanması gerekir. Bunun için de bu hakları koruyacak ve uygulayacak olan kurumların yeniden düzenlenmesi ve gerekirse yeni kurumların yaratılması gerekecektir. Bu haklardan oluşan gündem ile tazminat yükümlülüğü arasında bir denge sağlanması devlet için önemli bir görev teşkil eder. Bu süreçte bu iki haklar grubundan herhangi biri diğerinin

önüne geçmemelidir. Çok önemli bir başka nokta da, mağdurların bir hak grubundan yararlanabilmeleri için diğerinden vazgeçmek zorunda bırakılmamalarıdır.

II. TAZMİNAT BİÇİMLERİ

Bu araştırma, mağdurlar için yargı yolu aracılığı ile tazminat talebinde bulunmanın önemi üzerinde durmayacaktır. Mahkemeler, yasal yükümlülüklerin standartlarını belirlemede büyük rol oynar ve bu nedenle mağdurlar ve avukatları bu noktayı gözden kaçırmamalıdır. Ancak, çatışma sonrası süreçlerde mağdurların sayısı göz önüne alındığında, her bir hak ihlalinin yasal yollardan çözülmesi beklenemez. Zira, mahkemelerde ancak sınırlı sayıda davaya bakılabilmekte ve dava süreci içinde mağdurlardan uğradıkları hak ihlalleri ve zararları ilgili detaylı kanıt sunmaları beklenmektedir. Hatta bazı durumlarda suçluların kimliklerini belirlemeleri istenebilir. Ayrıca, hukuki bilgiye ulaşma ve adli destek bulma olanaklarından yoksun olan mağdurlar haklarını yargı yoluyla aramayamazlar. Mağdurların karşılaşılabileceği bu tip zorluklar da adli yollardan tazminat talebinde bulunmanın etkili olmasını güçleştirir. Bu nedenlerden ötürü, burada bireysel başvuruya talep edilen tazminat değil, yasama yoluyla hayata geçirilen ve bir mağdur grubunun tamamını dikkate alan tazminat programları üzerinde durulacaktır.

A. İdari programlar yoluyla sağlanan tazminat

Yasama yoluyla başlatılan tazminat programları, çeşitli hak ihlallerini tüm mağdur gruplarının yararına işleyecek şekilde düzeltmeyi hedefler. Bu yöntemler genel olarak mülk tazmini, rehabilitasyon ve zarar tazmininden oluşur. Programlar oluşturulurken, toplumun bir kez daha korunmasız ve mağdur durumda bırakılmamasını amaçlayan adımlar da dikkate alınmalı ve tazminat programları bu diğer önlemlerle birlikte ortaya konmalıdır. Tazminat programları her bir hak ihlaline cevap verecek kapasitede olmasalar da, mağdur olan grupla ve yakınlarıyla ilgili bilgileri ortaya koyabilir. Örneğin Peru’da mağdurlar şu şekilde farklı gruplara ayrıldı: öldürülen veya “kayıp” kişilerin aile bireyleri, işkence mağdurları, zorla yerinden edilenler (yaşadıkları bölgede başka bir yerleşime zorlananlar, yeniden yerleşim alanlarına veya kentsel alanlara zorla gönderilenler), tecavüz mağdurları, kaçınıp asker olmaya zorlanan çocuklar ve tecavüz sonucu dünyaya gelmiş çocuklar. Başarıyla uygulandıkları takdirde, tazminat programları hem yararlanabilen mağdur sayısı bakımından hem de tüm mağdur gruplarını dikkate almaları nedeniyle mahkeme kararı ile verilen tazminatlardan daha etkili olacaktır.

Şunu da belirtmek gerekir ki; tazminat programları çoğu zaman mağdurların beklentilerine tam olarak cevap veremez. Ancak bazı programlar, mağdurlara ve toplumun geneline en azından şu

mesajı iletmeyi başarmıştır: haksızlıklara ve şiddete uğrayan mağdurların, onların ailelerinin ve toplulukların belli hakları vardır. Bu hakların varlığını kabul etmek önemli bir adımdır ve yaşanan haksızlıkların giderilmeye çalışılması ortak bir gelecek yaratmak için şarttır.

B. Sembolik ve maddi tazminat

Tazminat programlarının ortak bir gelecek yaratabilmek için yararlandığı yaklaşımlar, tümüyle sembolik olanlardan esasen maddi özellikler gösterenlere doğru çeşitlilik gösterir. Bu farklı yaklaşımlara örnek olarak resmi bir özür beyanı, öldürülen bir kimsenin isminin bir caddeye verilmesi, hayatını kaybedenlerin cesetlerinin yerlerinin belirlenmesi, bu kimselere özel mezarlıklar yapılması; rehabilitasyon ve sosyal aktivite merkezleri kurulması, mağdurların faydalanabileceği krediler ve toplu tazminat projeleri için fon yaratılması, maddi tazminat ve aylık yardım bağlanması verilebilir.

Tüm tazminat biçimlerinin toplumsal güvenin yeniden geliştirilmesi ve mağdurların toplumun bir parçası olabilmeleri açısından tartışılmaz bir sembolik rolü vardır, ancak maddi unsurunu da gözden kaçırmamak gerekir. Guatemala'daki bazı Maya köylerinde işlenen soykırım suçuna karşı sembolik tazminat tartışmaları sırasında ulusal tazminat komisyonunun yerel mensuplarından biri bu konuya şöyle değindi: “Semboller! Bu yönetim bizi şimdiye kadar sadece sembollerden ibaret olarak gördü ve bugün de bize yine sembollerden bahsediyorlar. Biz sembolik değil, somut adımlar atılmasını istiyoruz.” Zararlara karşılık maddi tazmin sağlanmadığı sürece, tazminat programlarının toplumsal birliği sağlayabileceğini ve korumasız bırakılıp dışlanmış mağdurları topluma kazandırabileceğini iddia etmek inandırıcı olmayacaktır. Tazminat programları, sembolik ve maddi yöntemleri bir arada barındırmalıdır.

Kitlesele tazminat programları söz konusu olduğunda her bir mağdurun uğradığı zararın tespit edilmesi kadar belirlenen zararın tamamen karşılanması da imkânsız hale gelebilir. Eğer bu programlardan beklenen bütün zararların karşılanması ise sonuç pek de tatmin edici olmayacaktır. Ancak tazminat programları, uğranan zararlardan kaynaklanan sorunlara yönelik bazı somut çözümler getirilebilir. Örneğin Şili Devlet Başkanı Aylwin, General Pinochet döneminde yaşanan baskı ve insan hakları ihlalleriyle ilgili olarak dokunaklı bir özür konuşması yaptığında Şili eğer Pinochet mağdurlarının aile bireylerine aylık bir maddi yardımda bulunmamış olsaydı bu özür beyanı boş bir konuşmadan ibaret olurdu. Başka bir örnekte, Doğu Timur'da, köylerde mağdurların ve suçluların birlikte yaşadığı gerçeğiyle yüzleşilmek zorunda kalındı ve hafif suçlarla ilgilenmek üzere yerel uzlaşma heyetleri kuruldu. Bu heyetler suçluları ve mağdurları dinleyip, suçluların ne şekilde özür dileyip topluma tekrar katılabileceğini belirledi. Özür dilemek, bazen yıkılan bir evin tekrar inşa

edilmesi iken bazen de belirli saatlerde sosyal hizmet olarak gerçekleşti. Böylelikle sembolik kefarete ile somut sonuçlar üreten projeler birlikte kullanılmış ve tazminata yaklaşan adımlar atılmış oldu.

Tazminat çabalarının anlamlı olabilmesi için maddi yöntemler sembolik olanlarla desteklenmelidir. Bu amaç doğrultusunda tazminat programlarına maddi unsur içermeyen sembolik jestler dahil edilebilir. Devlet yetkililerinin özür beyanında bulunmaları, herkesin katılabileceği ayinler ve törenler yapılması ve anıtların inşa edilmesi bu tip sembolik hareketlere örnek olarak verilebilir. Yaşananların ve kimlerin mağdur edildiğinin ortaya çıkarılması açısından bu sembolik adımların kamuoyuna açık olmasının ve toplumsal destek görmesinin önemi son derece büyüktür. Yaşananların devlet yetkilileri ve daha da önemlisi toplumun zarar görmemiş olan kesimi tarafından kabul edilmesinin mağdurların dışlanmasının önüne geçilmesine büyük katkısı olacaktır.

C. Toplu ve bireysel tazminat

Tazminat bireysel olabildiği gibi çeşitli toplulukları, grupları veya bölgeleri kapsayacak biçimde toplu olarak da düzenlenebilir.

Bireysel tazminat, tazminat alma hakkına tam olarak kimlerin sahip olduğunun ve her bir hak sahibine ne verileceğinin net bir şekilde belirlenmesini gerektirir. Uluslararası insan hakları standartları genel olarak bireysel bir çerçeveye sahip olduğundan bireysel tazminat ayrı bir önem taşır; çünkü bu tazminat biçimi her bir kişinin, insan ve hak sahibi olarak değerini ve önemini vurgular. Bu şekilde, bütün mağdurların topluca ele alınıp kişilere özel zararların gözden kaçırılması riski ortadan kaldırılabılır, ancak tazminatın anlamı belirsiz hale de gelebilir. Bireysel tazminat biçimi (tazminat programının içeriği ve diğer tazmin edici yollarla ne kadar desteklendiğine bağlı olarak) seçici olmayı gerektirir. Bu şu anlama gelir; bir grup veya toplum içinde yalnızca belli mağdurlar bireysel tazminat hakkına sahip olurken diğerleri-mağdur olan veya olmayan diğer vatandaşlar-bu haktan mahrum olurlar ve bu seçicilik zaman zaman toplumdaki gerginliklerin kızışmasına sebep olabilir. Örneğin, bir grubun içinde yirmi kişi alıkonmuş, işkence görmüş veya ailesinden birini yitirmiş ve bu nedenle bireysel tazminata hak kazanmışsa ve aynı grup içinde başka acılar yaşamış (yerinden edilme gibi) veya sosyal ve ekonomik hakları devletçe ısrarla ihmal edilmekte olan kişiler tazminattan mahrum bırakılıyorsa, tazminatın bireysel içeriği nedeniyle kendilerini dışlanmış hissedebilir ve buna tepki gösterebilirler.

Toplu tazminat, grup halinde insan hakları ihlallerine uğrayan kişilere yöneliktir. Bu biçimiyle tazminat, bireysel insan hakları ihlallerinin kimliğe dayanan boyutunu (rneğin, bir baskı aracı olarak tecavüzün kullanılması durumunda kadın haklarının ihlali ve onurunun zedelenmesi veya

belli bir etnik gruba karşı sistematik saldırılar) ele alır. Toplu tazminat, toplumun tümüne korku salmak amacıyla köylerin bombalanması veya tamamen yok edilmesi gibi hak ihlalleri ve bunun sonucunda ortaya çıkan geçim sorunları, çeşitli kurumların ortadan kaldırılması ve köy sakinlerinin devlete olan güveninin sarsılması gibi konular üzerinde de durur. Bu gibi koşullarda toplu tazminat, kayıp yakınların bulunmasını veya bölge sakinlerinin bir araya gelerek yeni bir yaşamı ve yönetimi tartışabileceği bir mekânın yapılmasını amaçlayan projeleri destekleyebilir ve böylece bu toplumun altyapısına, kimliğine ve güvenine verilen zarara etkili bir cevap verilmesini sağlayabilir.

Doğu Timur’da kurulan hakikat komisyonu, bireysel tazminatın toplu iyileşmeyi sağlayacak bir şekilde sunulmasını önerdi. Buna göre, savaşta eşlerini kaybetmiş kadınlara veya cinsel istismara uğramış dul annelere okul çağındaki çocukları için burs yardımında bulunulacaktı. Yardımı alabilmeleri için bölgesel bir hizmet merkezine gitmeleri gerekecekti. Bu merkezlerde destek grupları ve meslek kurslarına katılabilmelerinin yanı sıra sağlık ve danışma hizmeti alabilmeleri de öngörüldü. Şili’de ise ağır işkenceye maruz kalmış kimseler için grup terapileri düzenlendi. Bütün bunların yanı sıra, toplu tazminat aracılığıyla mağdur derneklerinin kurulmasını teşvik etmek de mağdurlar arasında bir dayanışma ağı oluşmasını sağlayabilir.

Toplu tazminat, tazminat ödemelerinin bireysel yapılması durumunda ortaya çıkacak uygulama zorluklarını giderebileceği gibi farklı mağdur grupları arasında ve de mağdur ve mağdur olmayan gruplar arasında ayırım yapma zorunluluğunu da büyük ölçüde ortadan kaldıracaktır. Örneğin bir köyde, yaşayanların farklı şekillerde etkilendiği çeşitli hak ihlalleri yaşanmış olabilir. Köy sakinlerinin bazılarının söz konusu ihlallerde payı olmasına rağmen köye herkesi kapsayacak bir proje fonu aktarılabilir. Peru’da, yaşanan şiddet olaylarından en fazla zarar gören topluluklardan maliyeti 30,000 doları geçmeyecek proje önerilerinde bulunmaları istenmişti. Bu projelerin yalnızca belli mağdur gruplarına değil, topluluğun tümüne yönelik olması ve şiddetin faillerinin orada yaşıyor olmasına bakılmaksızın uygulanması şart koşulmuştu.

Toplu tazminat yoluyla bireysel ödemelerin toplum üzerinde yaratacağı olumsuz etkinin de önüne geçilebilir. Şili’de yerli halkın yaşadığı bölgelerde tazminatın bireysel olarak verilmesinin, güçlü bir kolektif bilince sahip olan bu toplumlarda iç düzenin bozulmasına neden olduğu görüldü.⁵ Peru’nun dağlık bölgelerinde yaşayan topluluklarda da benzer bir kolektif kimliğe rastlanır. Ancak buralarda yaşayanlar, şehirdeki vatandaşları gibi bireysel haklarının olduğunu göstermek ve onlarla eşit olduklarının altını çizmek için toplu tazminatın yanı sıra bireysel tazminat da talep ettiler. Bu

⁵ Lira, Elizabeth; “Policy for Human Rights Violations in Chile”. Sayfa 63. (Pablo de Greiff tarafından derlenmiş olan *The Handbook of Reparations* kitabında) Oxford: Oxford University Press: 2006

ısrarın sebebi onları eşit bireyler olarak değil, sadece bir gruptan ibaret olarak gören ve böylelikle yıllarca maruz kaldıkları baskıya kayıtsız kalan şehirli elitlere bunun aksini kanıtlamaktır.⁶

Toplu tazminat da kendi içinde belli zorluklar taşır. Uygulanmasının kolay olmayışının yanında, yaşanan hak ihlallerinin ve acıların her birine çözüm aramadığından dirençle karşılanabilir. Hangi toplumların tazminat alacağına karar vermek ve bazı mağdur grupları tazminata dahil edilirken bazılarının dışarıda bırakılmasını açıklayabilmek çoğu zaman zor olacaktır. Süreç aynı zamanda siyasi kazanımlar için bir araç haline gelebilir ve zarar görmüş toplumların zaten hakkı olan kalkınma politikaları ile karıştırılabilir. Peru’da bunun bir örneği yaşandı ve hükümet, yürürlükte olan bir kalkınma projesini tazminat programı olarak göstermeye çalıştı. Mağdurlar, kalkınma programlarına zaten hakları olduğunu ve bu projenin maruz kaldıkları hak ihlallerini merkeze almadığını belirterek hükümetin bu isim değiştirme denemesine karşı çıktılar. Yukarıda belirtildiği gibi tazminat programlarının bir topluluğa yönelik olarak tasarlandığı durumlarda, mağdurların özel ihtiyaçları ayrıntılı olarak belirlenmediğinden bu programlar ister istemez hak ihlallerinin sorumlularının yararına işleyebilir. Toplu tazminat bir grubun birlik duygusunu güçlendirebileceği gibi, eğer bu grup tarafından adil olmadığı düşünülüyorsa kolaylıkla grup içinde ayrılıkları ve gerginlikleri ateşleyebilir.

Sonuç olarak, farklı tazminat biçimlerini bir arada kullanmanın küçük fonlarla yürütülen tazminat programlarını dahi daha anlamlı kılacağını söyleyebiliriz.

III. TAZMİNAT POLİTİKALARININ DÜZENLENMESİ

A. Tazminat programlarından faydalanacak olanların belirlenmesi

Bir tazminat programı oluşturmak için hangi tazminat biçiminin benimseneceğinin yanı sıra tüm mağdur gruplarının ve daha sonra bu gruplar içinde özel ihtiyaçları olan alt grupların belirlenmesi gerekir. Birçok tazminat programı bunu yaparken belirli bir dönemde maruz kalınan farklı hak ihlallerini ve ortaya çıkan zararları temel alır. Mağdurlar; ailesini/yakınlarını kaybedenler, alıkonulanlar, seks kölesi olarak kullanılanlar, yerinden edilenler veya işkence nedeniyle sakat kalanlar olarak farklı gruplara ayrılabilir. Farklı mağdur gruplarına, uğradıkları zararın yol açtığı genel sorunlarla baş edebilmek için özel olarak yaklaşılabilir. Örneğin; tecavüze uğrayan, hapse atılan veya işkenceye maruz kalan kimseler aylık maddi bir yardım alırken zorla yerinden edilenlere bir defaya mahsus olarak barınma ve zirai araç yardımı yapılabilir. Tazminatın içeriğine karar verebilmek için

⁶ Guillerot, Julie and Lisa Magarrell, *Memorias de un proceso inacabado – Reparaciones en la transición peruana* Sayfa 46 ve 138. Lima: ICTJ-Aprodeh, 2006.

kullanılan bu sınıflandırmalar karmaşık hale geldikçe uygulanmaları da zorlaşacağından mümkün olduğunca basit düzeyde tutulmalarına dikkat edilmelidir.

Kullanılan ölçütler belli ilkelere dayanmalıdır. Şeffaflık ve fizibilitenin üzerinde durulmalı, siyasi adam kayırma ve dışlamaya karşı önlem alınmalıdır. Mağdurlara uğradıkları zararların farklı özelliklerine bakılmaksızın verilen tek tip tazminat, her bir bireyin sahip olduğu tazminat hakkının ve toplum içerisinde taşıdığı değerin kabul edildiğini gösterir. Mağdurların uğradığı zarara ve uğradıkları hak ihlallerinin içeriğine göre düzenlenmiş tazminat programları ise her farklı hasarın özel biçimde onarılması gerektiği düşüncesine dayanır. Kanada’da yatılı okul sisteminin (1915 ve 1969 yılları arasında devlet ve kilise eliyle yürütülen; aborjin çocukların zorla ailelerinden, kültürlerinden ve dillerinden koparılmasına dayanan asimilasyon politikası) hala hayatta olan eski öğrencilerine yönelik olarak geliştirilen tazminat biçimi, yukarıdaki iki yaklaşım için iyi bir örnek oluşturur. Bu kimselere “ortak geçmiş ödemesi” alma hakkı verilmiştir ve yatılı okullarda kaç sene geçirdikleriyle orantılı olarak artan bu ödemeyi alabilmeleri için sadece öğrenciliklerini kanıtlanmaları gerekir. Bu uygulama, bu okulların birinde öğrenci olmanın dahi çocuk haklarına aykırı olduğu anlayışına dayanır. Fiziksel ve psikolojik zarara uğramış olan ve bu nedenle ek bir tazminat talep eden kişiler için ise daha ayrıntılı bir prosedür geliştirilmiştir. Buna göre, uğranılan zararın ciddiyeti ve birey üzerinde yarattığı etki oranında bir tazminat belirlenir.⁷

Tazminat eğer zararın karşılanmasından ziyade sembolik bir şekilde mağduriyetleri gidermeyi amaçlıyorsa, her bireyin eşit hakları olduğunu vurgulayan yaklaşım izlenebilir. Guatemala’daki toplu katliamlarda hayatını kaybedenlerin yakınları ve işkence mağdurları için nasıl bir tazminat programı düzenleneceği tartışılırken iki gruba benzer şekilde yaklaşılmasının daha doğru olacağı görüşü ağır bastı. Çünkü her birinin yaşadığı acı bir diğerininkinden çok farklı olsa da eşit derecede ağırdı ve birini diğerinden öncelikli görmek mümkün değildi. Farklı hak ihlallerine özel çözümler getirmenin mümkün olduğu durumlarda can kaybı, üreme kapasitesi kaybı veya işkence nedeniyle sakat kalma gibi zararlar; hapiste tutulma veya mal kaybından ayrı olarak ele alınmalıdır.

Özellikle işkence, tecavüz veya cinsel istismarın diğer şekilleri gibi yıllar sonra kanıtlanması zor olan bazı suçlar, bu iddialara dayanarak tazminat talebinde bulunan kişiler için kendilerine yeni zararlar verecek bir süreci beraberinde getirebilir. Örneğin; tazminat alabilmek için bu suçların işlendiği tarihte düzenlenmiş bir tıbbi muayene raporunun şart koşulması, tıbbi hiçbir yardım almamış olanlar veya yaşadıklarını anlatmaktan çekinenler gibi birçok mağdurun sürecin dışında kalmasına sebep olacaktır. Meydana gelen olaylardan yıllar sonra yapılan psikolojik muayeneler de

⁷ Çözüm anlaşmasının tazminat ile ilgili maddeleri için:

http://www.irsr-rqpi.gc.ca/english/pdf/IRS_SA_Highlights.pdf . 27 Ağustos 2007 tarihinde ulaşıldı.

yanıltıcı olabilir. Bu muayeneler mağdurları tazminat alabilmek için yaşadıkları acıları tekrar yaşamak veya tazminat hakkında vazgeçmek arasında seçim yapmaya itebilir ve böylece bu kimseler bir kez daha mağdur edilebilir. Ayrıca, eğer terapi veya destek programları mevcut değilse, mağdurların acı tecrübelerinin canlanabileceği muayenelere tabi tutulmaları sorumsuzca olacaktır.

Bazı mağdurlar başlarına gelenleri anlatmak isterken bazıları ise yıllardır unutmaya çalıştıkları bu olayların ayrıntılarına girmekten kaçınabilir. Şili Siyasi Tutukluluk ve İşkence Komisyonu bu konu üzerinde çalışırken, tutuklanmış olmaları ile ilgili delil sunabilecek olan kişileri mağdur olarak belirledi ve ifade veren tüm mağdurların tutukluluk koşullarına dair anlattıklarından yola çıkarak çoğunun işkenceye maruz kalmış olduğunu varsaydı. Eski tutukluların durumlarını objektif bir şekilde karşılaştırmak mümkün olmadığından komisyon mağdurlar arasında ayırım yapamadı ve bunun yerine herkes için tek tip bir tazminat önerisinde bulundu.⁸

B. Önceliklerin belirlenmesi

Bazı mağdur gruplarının diğerlerinden öncelikli olarak ele alınmasını gerektiren bu aşama, tazminat programını düzenleyen kişiler için büyük zorluklar taşır. Doğu Timur'daki hakikat komisyonu bu konuya dair şu gözlemlerde bulunmuştu: "Tüm Doğu Timurlular yaşanan çatışmadan şu veya bu şekilde etkilenmiş ve mağdur edilmişlerdir. Ancak birçok farklı grupta yaptığımız görüşmeler, yaşananların acısını hala gün begün çekenlerin farkına varmamızı sağladı. Anne-babalarının mağdur edilmiş olması nedeniyle, bu kimselerin çocukları da benzer zorluklarla yüzleşmek zorunda kalacaklar. Sözü ettiğimiz insanlar sefalet içinde yaşayan, sakat bırakılmış olan veya – birtakım yanlış anlamalar nedeniyle – içinde yaşadıkları toplum tarafından dışlanan kimselerden oluşuyor." Endonezya işgal güçleri tarafından tecavüze uğrayan ve karışık soydan çocuk doğuran kadınlar için de aynı durum söz konusuydu. Komisyon bu konuyla ilgili şu sonuca vardı: "Hepimiz mağdur edildik, ancak tüm mağdurlar aynı durumda değil. Bu gerçeği kabul etmeli ve yardıma en çok ihtiyacı olanlara elimizi uzatmalıyız."⁹

Tazminat programlarının çoğu, belli mağdur gruplarını özellikle risk altında olan ve acil olarak ilgilenilmesi gereken gruplar olarak belirler. Bu gruplar genellikle yaş, sağlık durumu ve sosyal sistem içersinde karşılaşılan zorluklara – ailesine bakmakla yükümlü tek kişi haline gelen

⁸ Şili Komisyonu'nun raporu (İspanyolca), Informe de la Comisión Nacional sobre Prisión Política y Tortura: http://www.gobiernodechile.cl/comision_valech/index.asp . 27 Ağustos 2007 tarihinde ulaşıldı.

⁹ Doğu Timur Kabul, Hakikat ve Uzlaşma Komisyonu (CAVR). 2005. *Chega! The Report of the Commission for Reception, Truth and Reconciliation Timor-Leste: Executive Summary*, sayfa 200. <http://www.etan.org/etanpdf/2006/CAVR/Chega!-Report-Executive-Summary.pdf> 23 Ağustos 2007 tarihinde ulaşıldı.

dullar gibi – bakılarak belirlenir. Kimin daha fazla yardıma ihtiyacı olduğunu ve kısıtlı kaynakların (aylık veya maddi tazminat gibi) hangi mağdur grubu için öncelikli kullanılacağını belirleme konusunda olduğu gibi, öncelikli mağdur grupları üzerinde karar vermek birçok aşamada karşılaşılan bir güçlüktür.

Bazı tazminat biçimleri tüm mağdur gruplarına yönelik olmalıdır. Çünkü mağdur edilen herkesin - toplumun en varlıklı kesimleri de dahil olmak üzere- haklarının ihlal edildiğinin kabul edildiğini görmesi gerekir. Diğer bazı tazminat biçimleri ise yardıma en çok ihtiyacı olan veya hayatlarını yeniden kurmakta en fazla engelle karşılaşılan mağdurlara yönelik olmalıdır. Öncelikli gruplar belirlenirken şu noktaya netlik kazandırıldığında tazminat programları çok daha etkili olacaktır: Tazminat bir bağış değil, haksızlıkları düzeltmek için duyulan bir sorumluluktur.

C. Sürecin önemi

Tazminat programların anlamlı, yerinde ve etkili olabilmesi için mağdurların ve mağdurları temsil eden grupların tazminat programlarının planlanma, uygulanma ve denetlenmesine dahil edilmeleri şarttır. Ancak mağdur katılımını sağlamak birçok nedenden dolayı zor olabilir. Mağdur gruplarının çeşitliliği, kısıtlı imkânlarla sahip olmaları, örgütlenme eksiklikleri ve haklarını aradıklarında baskıyla ve güvenlik sorunlarıyla karşılaşma olasılıkları bu sürece katılımlarını büyük ölçüde etkileyebilir. Mağdur derneklerinin kurulmasını desteklemek ve bu dernekleri ve mağdurları güvenilir bir şekilde temsil edecek hak savunucularını korumak, tartışma sürecinin daha etkili olmasını sağlayacağı gibi mağdurların bilgilenmesine de büyük katkıda bulunacaktır.

Mağdurların ihtiyaçları ve beklentileri bir tazminat programının başarısı için her ne kadar önemli olsa da, süreci oluşturanlar mağdurlardan ibaret değildir. Tazminat programları tüm toplumun görüşlerini dikkate almalı ve ideal koşullarda, toplumun mağdur edilmemiş kesimince de adil ve meşru olarak görülmelidir. Adam kayırmacılık yapıldığının düşünülmemesi için izlenecek tazminat politikası ve bundan yararlanacak olanların belirlenmesinde şeffaflık esas alınmalıdır. Kamuoyunun bir tazminat programına gereken siyasi desteği vermesi için işlenen suçların ve mağdurların katlandıkları zorlukların toplumca anlaşılması gerekir. Bu nedenle tazminat programları; mağdur olarak belirlenen gruplar gibi zor koşullarda yaşayanları da (yoksulluk, azgelişmişlik veya savaş ekonomisinin olumsuz etkileri nedeniyle) göz önünde bulundurmalıdır. Yeniden yapılanma ve kalkınma ihtiyaçlarını ihmal eden tazminat programları, ne kadar adil olsalar da, toplum içinde hoşnutsuzluk ve kızgınlığa yol açabilir.

Benzer şekilde; dayandığı ilkeler toplumla şeffaf olarak paylaşılmadığı takdirde, ilkeli bir tazminat programı dahi toplumun gözünde olumsuz algılanabilir. Örneğin Fas'ta ilk maddi tazminat ödemelerinde bu sorun yaşandı. Mağdurlar, eski tutuklulara yapılan tazminat ödemelerinin sosyal statüye göre farklılık gösterdiğini iddia ettiler. Ödemelerde ayırma aslında belli ilkeler doğrultusunda gidilmişti, ancak bu anlayış toplumla paylaşılmadığı için memnuniyetsizlik ve söylentiler baş gösterdi.

Tazminat programlarının amacı ve anlamı da açıkça ortaya konmalıdır. Mağdurların uğradıkları zararın ve sahip oldukları hakların genel kabul görmesi açısından bu nokta son derece önemlidir. Tazminat programlarını kalkınma planlarına çevirme ya da uygulamasını kalkınmayla ilgili birimlerce yürütme eğilimi, bu programların temelinde yatan anlayışın gölgelemesine sebep olabilir: Tazminattan yararlanacak olan kimseler, diğer tüm vatandaşlar gibi daha iyi koşullarda yaşamayı hak etmektedirler. Ancak yalnızca mağdurlara karşı işlenmiş bazı özel suçların varlığı, onları tazminat programlarının öznesi yapar. Tazminat sürecinde, mağdurların birer vatandaş olarak haklarının korunmamış olmasının ve devlete olan güvenlerinin kırılmasının üzerinde özellikle durulmalıdır.

IV. TAZMİNAT YÜKÜMLÜLÜĞÜ

Sınırları içinde yaşayan tüm vatandaşların insan haklarını güvenceye almak ve bu haklar ihlal edildiğinde herkes için adaleti sağlamak devletlerin sorumluluğudur. Tazminat yükümlülüğü de aynı şekilde devletlere aittir. Bu, hak ihlallerinin meydana gelmesinde devlet yetkililerinin doğrudan payı olduğu durumlarda özellikle geçerlidir. Devlet, kendisinin silahlandığı ve desteklediği milis güçlerinin suçlarının da tazmin edilmesini sağlamak zorundadır. Örneğin Kolombiya devleti, kendi eliyle kurduğu ve teşvik ettiği sağcı paramiliter grupların işlediği insan hakları suçları nedeniyle Amerika Ülkeleri İnsan Hakları Mahkemesi'nce defalarca sorumlu bulunmuştur. Devletin sürekliliği açısından bakıldığında da görülür ki, baskıcı rejimler sonrasında dahi devlet kendinden önce gelen yönetimlerin eylemleri ve politikalarından sorumlu olmaya devam eder. Güney Afrika buna iyi bir örnek oluşturmaktadır: Kendisinden önceki Apartayd rejimine karşı olan bugünkü demokratik yönetim, Apartayd döneminde işlenen suçların ve hak ihlallerinin sorumluluğunu üstlenmiştir.

Devletin, isyancı grupların mağdur ettiği kimselerin yanı sıra hükümet kontrolünde olmayan veya desteklenmeyen gruplar tarafından mağdur bırakılan kimseler için de tazminat sağlaması gerekir. Bu sorumluluğun, güvenceye alınması gereken hakların ihlaline örnek oluşturması (Amerika Ülkeleri İnsan Hakları sisteminde de kabul edildiği gibi) nedeniyle hukuki bir dayanağı vardır. Mağdurlara karşı tarafsız olma ilkesi de bu sorumluluğu gerektirir: suçu işleyen kim olduğuna

bakılmaksızın – bu mağdur edilenlerin kontrolü dışında olduğundan – tüm mağdurlara eşit şekilde davranılmalıdır. Tazminat programlarının amaçlarından biri de mağdurların toplumla bütünleşmesine yardımcı olmak ve mağdurlara, çeşitli tazminat biçimleri yoluyla toplumun kendilerine olanları önemseydiğini hissettirmektir. Bu noktada devlet, yapılan hataların sorumlusu olduğu için değil, kamu yararına hareket etme ilkesi ve (suç işleyenlerin kim olduğuna bakarak ayırım yapmaksızın) mağdurların toplumla tekrar bir bütün haline gelmesine yardımcı olma sorumluluğundan hareketle tazminat sağlayacaktır.

Uluslararası toplum, tazminat programlarına destek vermeye genel olarak yanaşmamıştır. Bu direncin altında; mağdurlara verilen zararların sorumlusunun devlet olarak görülmesi ve uluslararası donörlerden maddi yardım isteyerek devletlerin sorumluluktan kaçmaması gerektiği görüşü yatmaktadır. Devletlerin sorumluluğun çoğunu üstlendiği durumlarda uluslararası toplumdan – bazen belli ülkelerden - gelecek destek yerinde olacaktır. Birçok örnek göstermiştir ki; uluslararası aktörler, bir çatışmada rol oynamış olsalar da tazminat yönünde bir mahkeme kararı verilmediği sürece bu konuda bir adım atmamaktadır. Bunun yerine tazminatla ilişkili çabalara katkıda bulunmak ve böylelikle devletin tazminata kaynak ayırmasını kolaylaştırmak tercih edilmiştir. Bu katkılar tazminat programlarını maddi anlamda desteklese de, bu ihlallerin toplumun geneli tarafından anlaşılması ve kabul edilmesi açısından etkili olmayacaktır.

Doğu Timur Hakikat Komisyonu, Endonezya'dan işgal nedeniyle tazminat talebinde bulunurken şu gerçeğin altını çizdi: “İşgalci bir devletten tazminat sağlamak zaman alabilir. Ancak mağdurların çoğu daha fazla bekleyemez. Doğu Timur'un bu konuda adım atması ve zalimce suçlar işlenmesine göz yuman uluslararası toplumun da bu sorumluluğu paylaşması gerekiyor.”¹⁰ Bunun sonrasında beklenmeyen bir gelişme yaşandı ve Dünya Bankası hakikat komisyonunun faal olduğu dönemde geçici bir tazminat programı için fon ayırdı. Ancak bu program hala uygulamaya konulmuş değil.

V. MADDİ KAYNAKLAR VE UYGULAMA

A. Fizibilite (yapılabilirlik) planlaması

Son yıllarda, özellikle hakikat komisyonlarının tazminat konusunda tavsiye kararları almakla görevlendirildikleri yerlerde, toplumların uluslararası hukuk tarafından öngörülen yükümlülükleri

¹⁰ Doğu Timur Kabul, Hakikat ve Uzlaşma Komisyonu (CAVR). 2005. *Chega! The Report of the Commission for Reception, Truth and Reconciliation Timor-Leste: Executive Summary*, sayfa 202. <http://www.etan.org/etanpdf/2006/CAVR/Chega!-Report-Executive-Summary.pdf> 23 Ağustos 2007 tarihinde ulaşıldı.

açıkça tanıdığı görülmüyor ve tazminat programları giderek daha yaratıcı ve ayrıntılı bir şekilde geliştiriliyor. Ancak bu önerilerin hayata geçirilmesi ve mağdurların beklentilerinin karşılanması noktasında hala birçok aksaklık yaşanıyor.

Uygulama aşaması, hakikat komisyonlarının kurulmadığı durumlarda da çeşitli zorluklar içerir. Hakikati ortaya çıkaracak bir sürecin olmayışı, tazminat programı için bazı ek araştırmaların (mağdurların belirlenmesi ve hangi zararların ele alınacağı gibi) yapılmasını gerektirebilir. Tazminat programlarının etkili bir şekilde uygulanabilmeleri için, mağdurların durumunun ve tazminata ulaşabilmelerini sağlayacak yolların zaman kaybetmeden ve gerçekçi bir şekilde değerlendirilmesi gerekir. Bu değerlendirme, mağdurların hak talep edecekleri ve kanıt sunacakları aşamada esnek olmalıdır. Mağdurlara karşı duyarlı olunmalı, tekrar mağdur edilmelerinin önüne geçilmeli, önceki eşitsizliklerin ve var olan ayrımcılığın yeniden üretilmemesine özellikle dikkat edilmelidir.

Uygulamada karşılaşılabilecek zorluklar ve kullanılabilir imkânlar, tazminat programları planlanırken ilk aşamada değerlendirilmelidir. Bazı yerlerde nakit tazminat ödemesi en rahatça izlenebilecek yol olarak görünebilir. Ancak bu yöntem toprak gibi bazı diğer maddi ihtiyaçların ve hizmet gereksinimlerinin karşılanması için doğru yol olmayabilir. Başka bir örnek vermek gerekirse, zihinsel ve fiziksel tedavi bazı yerlerde uygulanabilir bir yol iken bazı yerlerde ise bu alanda çok daha yavaş ilerlenebilir. Örneğin, oldukça gelişmiş bir sosyal sigorta sistemine sahip olan Şili’de, mağdurların talep ve beklentilerine tam olarak cevap verilemese de, sağlık alanının üzerine gidildi. Peru’da ise sağlık konusunda on yıllar sürececek bir tazminat programı öngörüldü. Çünkü ülkede psikolojik destekte bulunabilecek yalnızca birkaç uzman bulunuyordu. Bu yetersizlik, tazminat tartışmalarının erken aşamalarında belirtilmişti. Dolayısıyla tazminat planında bu alanda eğitim ve yerel destek gruplarını teşvik üzerinde duruldu.

Mağdur gruplarının hangi tip tazminat programından yararlanacağını belirleyen veya tazminat programlarını yürüten organların, karar alma ve süreci hızlandırma yetki ve kapasitelerinin bulunması da oldukça önemlidir. Eğer sorumlu organlar işlerlikten yoksunsa süreç zarar görecektir ve bu genel bir yığınlaşma sebeptir. Mağdurların ve diğer vatandaşların, programı yürüten ve mağdurları (ve taleplerini) kayıt eden birimlere uygulamanın adil olduğu konusunda güven duyuyor olmaları gerekir. Türkiye’de, 1987’den bu yana Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK) ve Kürdistan İşçi Partisi (PKK) arasında ülkenin güneydoğusunda yaşanan silahlı çatışmayla ilgili olarak, “Terör ve Terörle Mücadeleden Doğan Zararların Karşılması Hakkında Kanun” uyarınca sağlanacak maddi tazminatı belirlemek üzere yerel komisyonlar kuruldu. Bazı araştırmalara göre yerel hükümet yetkilileri ve bir sivil toplum temsilcisinden (bölgenin hukuk barosundan bir kişi) oluşan bu komisyonların ağırlıklı olarak kamu görevlilerinden oluşması, tarafsızlıklarına ve bağımsızlıklarına

gölge düşürmektedir.¹¹ Yerel komisyonların TSK tarafından mağdur edilen kişilerin maddi zararlarını hesaplarken hükümetten yana tavır aldığı da gözlenmiştir.¹² Bu durum, söz konusu tazminat programının nasıl anlaşılacağını ve hayata geçirileceğini büyük ölçüde etkileyecektir.

Guatemala’da hükümet ve mağdur temsilcilerinden oluşan çift taraflı komisyonda, farklı topluluklar arasındaki bölünmeler ve hükümetin tazminat konusunda etkili bir şekilde çalışmaya yanaşmaması nedeniyle en temel noktalarda dahi karar alınmadı. Bunun üzerine hükümet, uygulama rolünü tek başına üstlendi. Peru’da ise, tazminat politikasını denetleyen komisyonun sorumluluğu Kabine Başkanı’ndan alınıp Adalet Bakanlığı’na verildi. Ancak Adalet Bakanlığı, konuyla ilgili bakanlıkları bir araya getirip koordinasyonlarını sağlayamadığı için yetersiz kaldı ve bu sorumluluk tekrar kabine başkanına devredildi.

B. Acil eylem, uzun vadeli strateji

Tazminat, mağdurların ülkenin geleceğine dahil edilmeleri açısından bakıldığında, beklenmeden harekete geçilmesi gereken bir konudur. Örneğin Güney Afrika, Doğu Timur ve Kanada’da acil ihtiyaçların karşılanması amacıyla geçici tazminat çözümleri benimsenmiştir. Ancak mağdurlar ve durumları hakkındaki kısmi bilgi göz önünde bulundurulduğunda, geçici tazminat çözümleri kapsamlı olmama veya öyle algılanmama riski taşıyabilir. Bunun yanı sıra ileriki bir dönemde kapsamlı bir tazminat programının ortaya çıkma ihtimalini de azaltabilir.

Sürmekte olan bir çatışma söz konusu olduğunda öncelikli konular genellikle birlikte ülke içinde yerinden edilmiş kimseler ve savaştan etkilenmiş diğer kesimlere yeniden yerleşim sağlanması olacaktır. Şartlar elverişli hale gelene kadar diğer tazminat biçimlerini beklemeye almak gerekebilir. Bu geçici süreçte hangi yol izlenirse izlensin, onarıcı etkilerin üst düzeyde olması ve gelecekte uygulanacak tazminat biçimlerinin güven uyandırabilmesi için iyi bir örnek teşkil etmesi gerekir. Şu da unutulmamalıdır ki; içinde buldukları şartlar daha güvenli hale geldikçe ve temel ihtiyaçları karşılandıkça, mağdurların tazminat programlarına bakışları ve onlardan beklentileri değişecektir.

¹¹ Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etütler Vakfı (TESEV) raporu: “Güvensizlik Mirasının Aşılması: Devlet ve Yerinden Edilmiş Kişiler Arasında Toplumsal Mutabakata Doğru”. (Cenevre ve İstanbul: Norveç Mülteci Konseyi ve TESEV, Mayıs 2006) sayfa 41-42. http://www.tesev.org.tr/eng/events/Turkey_report_1June2006.pdf . 27 Ağustos 2007 tarihinde ulaşıldı.

¹² İnsan Hakları İzleme Örgütü raporu: http://hrw.org/turkish/background/2006/turkey1206/1.htm#_Toc154289097 . 27 Ağustos 2007 tarihinde ulaşıldı.

Tazminat uzun vadeli olarak ele alınması gereken bir konudur. Yalnızca görevdeki hükümetin görev süreci içindeki desteğiyle ayakta kalması oldukça güçtür. Bu nedenle, siyasi gündemin değişmez bir parçası haline gelmesi ve süreklilik gösterebilmesi için yasal düzenlemelerin var olması gerekir. Siyasileri ve toplumu mağdurların tazminat hakkına dair bilgilendirmek, tazminat programlarının her aşamasında önemli olacaktır. Tazminat ile ilgili kanun geçirme, bu konunun değişen siyasi koşullara bağlı olarak gündemden düşmemesini sağlamak için atılabilecek adımlardan biridir. Acil eylem planlarına uzun vadeli stratejiler eşlik etmelidir. Böylelikle tazminat, adil ve iyi planlanmış sürekli adımlardan oluşan ve kapsamını giderek genişleten bir program olarak görülecek ve büyük acılar yaşamış bir nüfusun yaraları sadece geçici olarak sarılmamış olacaktır.

C. Tazminat programlarının finanse edilmesi

Tazminat programları tartışılırken gündeme gelen ilk konu çoğu zaman maliyettir. Toplumlar, çatışma sonrası dönemlerde ağır sıkıntılarla yüz yüze gelir ve kısıtlı kaynakların hangi öncelikler için kullanılacağı tartışmaları yaşanır. Toplumun tazminat programlarına olan bağlılığı, devletin bu öncelikleri nasıl dengeleyeceğinde belirleyici olacaktır. Siyasi irade ve uygulamanın doğru planlanması ile kısıtlı kaynak sorununun ve diğer sıkıntılı konuların belli ölçüde üstesinden gelinir. Alexander Segovia'nın belirttiği gibi, "...Tazminat programlarının lehine bir siyasi denge oluştuğunda bu programlar, kısmen ve adım adım da olsa, etkili bir şekilde finanse edilmektedirler."¹³ Bu siyasi irade yok ise, mağdurlar uğradıkları haksızlıkların giderilmesi için uzun ve çoğu zaman zorlu olan bir bekleyişle karşı karşıya kalacaklardır.

Sosyal duyarlılık oluşturmak, stratejik ortaklıklar kurmak ve uluslararası toplum olarak tazminat konusunda ısrarcı olmak tazminatın finanse edilmesi için gereken siyasi desteğin yaratılmasına yardımcı olabilir. Ne var ki siyasi irade açısından bakıldığında, tazminat programları bu koşullar oluştuğunda dahi, oyları genel olarak çok fazla önem taşımayan bir seçmen grubuna yapılacak büyük bir yatırım demek olacaktır. Ayrıca, en iyi şekilde finanse edilen tazminat programlarının bile mağdurların zararlarını bütünüyle karşılaması mümkün olmadığından, bu seçmen grubu devletin bu yöndeki çabalarını çoğu zaman yeterli bulmayacaktır. Bu faktörler tazminat için kaynak ayırma konusunda büyük birer engel teşkil eder. Güney Afrika'daki hakikat komisyonu, tazminat harcamalarının özellikle askeri harcamalarla karşılaştırıldığında milli bütçe açısından oldukça makul bir miktara denk geldiğini saptamıştı. Ancak hükümet ekonomik elitlerle ilişkisini riske etmek istemedi ve kendi harcamalarını yeniden düzenlemek konusunda bir adım atmadı. Sonuç olarak

¹³ Segovia, Alexander, "Financing Reparations Programs" sayfa 670. (Pablo de Greiff tarafından derlenmiş olan *The Handbook of Reparations* kitabında) Oxford: Oxford University Press: 2006.

önerilen maddi tazminatın sadece bir kısmı ödendi. Yıllar sonra hükümete tazminat için ek fonlar ayırması yönünde baskı yapıldı ve bunun sonucunda daha fazla ilgi talep eden mağdurlara barınma olanağı sağlama girişimleri başladı.

Tazminat programları mevcut sosyal zararların büyümesini önleyeceği gibi bunların gelecekte sebep olacağı ek maliyetleri de önleyecektir. Mevcut imkânların yetersizliği, tazminat yönünde adım atmamak için bir mazeret olmamalıdır. Bu konuda ilerleme kaydedilmesini sağlamak için bu noktaların öne çıkarılması gerekecektir.

Hükümetler genelde sosyal kalkınma projeleri gibi birden fazla amacı olan tazminat programlarını tercih ederler. Ancak daha önce belirtildiği gibi bu tip projeler, mağdurların beklediği onarıcı içerikten yoksun olabilir. Tazminata ilişkin bir başka eğilim de işlevselliği garanti edilmemiş birtakım özel fonların yaratılmasıdır. Bugüne kadarki örnekler bize şunu göstermektedir: tazminat, başlıca dayanan özel bir fon olmak yerine milli bütçenin bir parçası haline getirildiğinde finansmanı çok daha etkili şekilde sağlanmıştır. Bunun için ön planlamanın yanı sıra konuyla ilgili politikaları şekillendirebilmek için mağdur hakları savunucularının milli bütçe ve iktisat politikası üzerinde uzmanlaşmaları gerekecektir.

Daha önce de değinildiği gibi uluslararası toplum, tazminatın beraberinde sorumluluk getirmesi nedeniyle geçiş döneminde adaletin bu alanına katkıda bulunmaya sıcak bakmamaktadır. Bu direnç tazminatın hem yerel hem de uluslararası düzeyde adalet gündeminden düşmesine yol açmaktadır. Ancak devletlere tazminat konusunda destek vermek için bazı yenilikçi yaklaşımlar geliştirilmiştir. Mağdurların maddi zararlarının karşılanması veya mağdurlara gereken ilginin gösterilmesi karşılığında dış borcun bir kısmının silinmesi örnek olarak verilebilir. Bazı ülkelerde ise tazminata yönelik kalkınma projelerine veya mağdurların adil bir şekilde tescil edilebilmeleri için yapılan çalışmalara fon aktarılmıştır. Tazminat programlarının hayata geçirilmesi, uluslararası aktörlerin bu konuyu barışı sağlama çabalarının önemli bir parçası olarak görmesi durumunda mümkündür. Bu şekilde, devletleri yükümlülüklerini yerine getirmeye itecek uluslararası destek de sağlanabilir.

Geçiş Döneminde Adalet Çalışmaları için Uluslararası Merkez (ICTJ-International Center for Transitional Justice) Hakkında:

Geçiş Döneminde Adalet Çalışmaları için Uluslararası Merkez, yaşanan kitlesel kıyımların veya insan hakları ihlallerinin sorumlularını ortaya çıkarmayı amaçlayan ülkelere bu süreçte yardımcı olur. Merkez, baskıcı bir rejimden ya da silahlı çatışmadan çıkmış toplumların yanı sıra tarihsel haksızlıkların ya da sistematik hak ihlallerinin çözüme ulaştırıl(a)madığı yerleşik demokrasilerde de çalışır.

Hükümet yetkilileri ve sivil toplum; insan hakları suçlarına çözüm bulabilmek ve de adalet, barış ve uzlaşmayı sağlamak amacıyla geçiş döneminde adalete çeşitli şekillerde yaklaşabilirler. ICTJ, geçiş döneminde adalete ilişkin bütünsel, kapsamlı ve yerleştirilmiş yaklaşımların geliştirilmesine yardımcı olurken beş unsuru temel alır: suçluları yargı önüne çıkarmak, hakikat komisyonları gibi yollar aracılığıyla hak ihlallerini belgelemek ve ortaya çıkarmak, görevlerini kötüye kullanan kurumları reforma tabi tutmak, mağdurlara tazminat sağlamak ve uzlaşma süreçlerine katkıda bulunmak.

Merkez, yerel düzeyde kapasite geliştirilmesini ve büyümekte olan geçiş döneminde adalet çalışmalarını desteklemeyi hedeflemektedir. Dünya çapında bu alanda çalışan organizasyon ve uzmanlarla sıkı bir işbirliği halindedir. Yerel dili konuşan uzmanlarla alan çalışmaları yürüten merkez; adli ve hakikati ortaya çıkarmayı amaçlayan kurumlar, sivil toplum örgütleri, hükümetler ve diğer kurumlara karşılaştırmalı bilgi, yasal düzenleme ve politika analizleri ve belgeleme sağlamaktadır.

Geçiş Döneminde Adalet Çalışmaları için Uluslararası Merkez Tazminat Birimi:

Geçiş döneminde adaletin önemli bir boyutu olan tazminatın ana konusu, mağdurların haklarının ve uğradıkları zararın kabul edilmesidir. ICTJ'nin tazminat politikaları üzerindeki çalışmaları; devletlerin bu zararları nasıl telafi edebileceği, hakların korunmasını nasıl sağlayacağı, mağdurların yaralarının nasıl sarılacağı ve tazminat yoluyla toplumda güvenin nasıl oluşturulabileceği sorularına cevap bulmaya çalışır. Ülke koşulları, kurumsal çerçeveler ve kaynakların sunduğu farklılıklar her ülkeye özgü yaklaşımlar ve tazminat programları için farklı politikalar geliştirmeyi gerektirmektedir. Ancak karşılaşılan zorluklar genel olarak benzerlik gösterir: anlayış ve amaçların ayrıntılı bir şekilde belirlenmesi; maddi sorunların dile getirilmesi; çok sayıda mağdura ve hak ihlallerine adil çözümler geliştirilmesi; toplumsal cinsiyet gibi eşitsizliklerin göz önüne alınması; tazminatın hakikati ortaya

ıkarma, suçlulara hesap verme yükümlülüğü getiren mekanizmalar ve kurumsal reformla birlikte uygulanmasıyla mağdurların onurunun geri kazandırılmaya çalışılması.

Merkezin tazminat programları ve bu alanla ilgili önemli konular üzerine yaptığı çığır açıcı çalışmalar ile tazminat politikaları ve uygulamaları üzerine yaptığı derinlikli ülke çalışmaları, geçiş döneminde adaletin bu önemli boyutuna büyük katkılarda bulunmaktadır. ICTJ, tazminat konusunda çalışan uzmanları ve danışmanları yoluyla, tazminatın geçiş döneminde adalet gündeminin bir parçası olduğu ülkelerde işbirliği yaptığı uzmanlar ve organizasyonlara teknik destek sağlar ve politika önerilerinde bulunur. Tazminat politikaları geliştirerek geçiş döneminde adalet konusundaki çalışmalara katkıda bulunmayı, tazminat konusundaki çalışmaları teşvik etmeyi ve bu konudaki farklı deneyimlerin ve uzmanlığın paylaşılmasını amaçlar.

